

SEMPOZYUM

DÜNYA VE TÜRKİYE'DEKİ ENERJİ VE SU KAYNAKLARININ ULUSAL VE ULUSLARARASI GÜVENLİĞE ETKİLERİ

**HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI
SİLAHLI KUVVETLER AKADEMİSİ**

İSTANBUL

15-16 Ocak 2004

Enerji Kaynakları ve Ulaşım Yollarının Uluslararası Güvenliğe Etkileri

**DOÇ. DR. MUSTAFA KİBAROĞLU
BİLKENT ÜNİVERSİTESİ**

Enerji, hareket ve yaşam demektir. Hayati ihtiyaçtır ve vazgeçilemez. Tarih boyunca insanoğlunun yerleşme seçeneklerini belirleyen en temel unsur yaşamsal enerji kaynaklarına ulaşma güdüsü olmuştur. Günümüzdeki temel enerji kaynakları denilince en başta sayılan kömür, petrol, doğal gaz ve nükleer enerji yakın dönemlerde gündeme gelen kaynaklarıdır. İnsanlık tarihinde geçmişe yolculuk yaptığımızda su, rüzgar ve odununun termik ve kinetik amaçlı temel enerji kaynakları olduğunu görürüz. Bu sebeple, tarihte kitlelerin göç yolları denizlere, nehir kıyılarına ve ormanlık bölgelere doğru olmuştur. Bu unsurları barındıran bölgeler, dünyanın hemen her yerinde dönemin başat güçleri tarafından istilaya uğramıştır.

Daha yakın zamanlara gelindiğinde, Rönesans ve Reform hareketleri ile aydınlanma çağına giren toplumlarda bilim ve teknolojinin gelişmesi beraberinde sanayinin gelişmesini getirmiş, enerji ihtiyacı da çeşitlenerek ve katlanarak artmıştır. 18. yüzyıl itibarıyla kömür temel enerji kaynağı olmuştur. Geride bıraktığımız yüzyılın başında petrol, ortalarında nükleer enerji ve daha yakın zamanlarda doğal gaz günümüzün temel enerji kaynaklarını oluşturmaktadır. Bunların yanında, “yenilenebilir” ve “çevreyle dost” olarak tanımlanan rüzgar, güneş, jeotermal ve bio-enerji gibi şimdilik oransal olarak azımsanabilecek ancak geleceğe matuf olarak dikkatle araştırılması ve geliştirilmesi gereken alternatif enerji kaynaklarından da söz etmek mümkündür.

Toplumların yaşamsal ihtiyaçlarını sağlamak bakımından temel enerji kaynaklarına sahip olmak, bu olmadığı takdirde veya bununla birlikte kaynakların bulunduğu siyasi coğrafyalar üzerinde kontrole sahip olmak, kaynakların üretilmesinde, farklı amaçlı kullanımlara dönüştürülmesinde ve dağıtımında söz sahibi olmak her dönemde toplumları yönetenlerin en stratejik hedeflerin başında gelmiştir.

Enerji ve güvenlik konuları bir arada ele alındığında, devletler açısından ortaya konulan en temel hedef, enerji kaynakları ve üretimi bakımından kendi kendine yeterli olmaktır. Enerji kaynakları, üretimi ve tedariki konularında ne kadar az dışa bağımlı olunursa o kadar çok güvende olunacağına inanılmaktadır. Enerji bağımsızlığı ile siyasi bağımsızlık ve ulusal güvenlik konuları arasında paralellikler kurulmaktadır. Tarih bu çıkarımları haklı kılacak tecrübelerle doludur. Gelecekte de bu temel prensiplerin çok fazla sarsılmasını yada yanlışlanmalarını beklemek doğru olmayacaktır.

Ancak, özellikle küreselleşme sürecinin ortaya çıkartacağı bazı gelişmeler, bütünleşme hareketleri, modernleşme gibi olgular sonucunda başka konularda olduğu gibi enerji konusunda da devletler arasında çok yönlü işbirliği anlayışının gelişmesi, hatta bunun bazı çevresel etkilerin zorlayıcı unsurları sebebiyle olması mümkündür. Ancak, bu süreç, yakın ve orta görünür gelecekte enerji alanındaki stratejik rekabetin bugünkünden çok farklı bir tablo arzemesine yol açmayacak oranda yavaş ilerleyecek ve muhtemelen inişli çıkışlı olacaktır.

Devletler açısından enerji alanında kendi kendine yeterli olmak benimsenen en temel prensip olsa bile, bazı istisnalar hariç, ulaşılması da pratikte olarak en zor olanıdır demek yanlış olmayacaktır. Bu yargıya varılmasında etken olan en temel faktör enerji kaynakları ile onlara ihtiyaç duyanların buldukları coğrafyaların örtüşmemesidir. Örneğin, nüfusun ve dolayısıyla kişi başına kullanımın göreceli olarak az olduğu Ortadoğu'da dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin yarısından fazlası bulunurken, nüfusu ve kişi başına kullanımı yüksek olan Japonya'da petrol yada doğal gazdan eser yoktur. Temel kaynaklar arasında kabul edilen hidrolik enerji açısından değerlendirildiğinde, örneğin dört buçuk milyonluk nüfusa sahip olan Norveç'te metrekaareye 3 bin milimetre yağış düşerken, bunun yüz katı nüfusa sahip olan Ortadoğu bölgesinde yağış miktarı ortalama olarak yaklaşık onda biri oranındadır. Topyekün bir değerlendirme yapıldığında bire bin oranında eşitsiz dağılım ve kullanım söz konusu olduğu görülmektedir. Bu örnekler çoğaltılabilir ve çeşitlendirilebilir.

Ancak, bu örneklerden hareketle, iki temel hususun vurgulanması gerekmektedir. Birincisi, bir çok enerji kaynağı ve onların kullanıcıları arasında eşitsiz ve dengesiz

dağılım olduğu ve bundan sonra da olacağı gerçeği iyi anlaşılmalıdır. Buna bağlı olarak ikinci husus, devletlerin uzun vadeli büyük stratejilerinde ancak ütopyik bir hedef olabilecek enerji bakımından tümüyle kendi kendine yeterlilik iddiası yerine, enerji kaynaklarını geliştirmek, tedarikini çeşitlendirmek ve tabii tüketimini en etkin ve verimli şekilde yapabilecek çok yönlü önlemler alınması konuları üzerinde yoğunlaşılmalıdır

Yukarıda da vurgulandığı gibi temel enerji kaynaklarına sahip olmak, bu olmadığı takdirde veya bununla birlikte kaynakların bulunduğu siyasi coğrafyalar üzerinde kontrole sahip olmak, kaynakların üretilmesinde, farklı amaçlı kullanımlara dönüştürülmesinde ve dağıtımında söz sahibi olmak her dönemde en stratejik hedeflerin başında gelmiştir. Bu konularda somut örnekler vererek “enerji kaynakları ve ulaşım yollarının uluslararası güvenliğe etkileri”nden söz etmek daha doğru olur.

Yakın geçmiş ve günümüz itibarıyla, gerek rafine edilmiş haliyle, gerekse türevleriyle tüm dünyada toplumların hemen tümünün yaşamının vazgeçilmez unsurlarının başında gelen petrol rezervleri ve üretimi bakımından Basra Körfezi rakipsizdir. Bu bölge, yakın dönem uluslararası ilişkilerin odağı haline gelmiştir. 20. yüzyılın başlarında Britanya İmparatorluğu’nun kışkırtmalarıyla Arap toplumlarını Osmanlı’ya karşı ayaklandırmak; Lozan görüşmeleri sırasında ve sonrasında hiç bir hal ve şartta Musul vilayetini kurulacak yeni Türkiye Cumhuriyeti’ne bırakmamak için gerektiğinde Cemiyet-i Akvam’ı dahi manipüle etmek; İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişeceği öngörülen ABD-Sovyetler Birliği rekabeti sebebiyle “kırmızı komünistler”in petrol yataklarına inmesini engellemek amacıyla Türkiye, İran ve Pakistan’ın da içinde bulunduğu paktlaşmaları özendirme; küreselleşme ile bütünleşmemiş ve

gelişmemiş toplumlara demokrasi götürmek iddiasıyla dünya petrol rezervlerinin onda birinden fazlasına sahip Irak topraklarını askeri araç ve yöntemlerle işgal etmek; diğer bölge ülkelerini ekonomik ihtiyaçlar ve güvenlik bakımından bağımlı hale getirmek suretiyle enerji kaynaklarının sanal sahibi olmak, dönemsel başat güçlerin bu bölge ile ilgili olarak uyguladıkları politikalardan sadece ilk akla gelenleridir.

Daha küçük çaplı ülkelerin de uyguladıkları benzer yöntem ve girişimlerden de bahsetmek gerekirse, örneğin, Japonya'nın Mançurya'ya ve ardından Çin'e saldırmasından söz edilebilir. Mançurya'nın temel ekonomik zenginlikleri olan ormanlardan üretilen kerestelerin ve özellikle maden kömürünün başlıca alıcısı olan Japonya uzun vadeli bir strateji ile bu ülkeyi işgal ederek zenginliklerine sahip olmak istemiştir. 1905 yılında, savaşarak Rusya'yı Mançurya'dan çıkartan Japonlar önce ekonomik ve siyasi olarak bu ülke topraklarında hakim konuma gelmişler ve gelişmelerin ve konjonktürün de fırsat vermesiyle 1931 yılında Mançurya'yı işgale başlamışlardır. Konu'nun Çin tarafından Milletler Cemiyetine taşınması Japonya'yı attığı adımdan geri döndüremediği gibi Çin'in de işgali tanınmasıyla sonuçlanmıştır.¹

Bir başka örnek olarak, Belçika'nın sömürgeleştirdiği Kongo'nun zengin madenleri ve uranyum yataklarının bu ülkenin kaderinde ne kadar etkili olduğundan söz edilebilir. Belçika Kralı Leopold'un 1870'lerin ikinci yarısında oluşturduğu vizyonu çerçevesinde Afrika'ya yapılan açılım zamanla söz konusu topraklarda geniş bir dominyon etkisine sahip olunması sonucunu getirmiştir. Onlarca yıl boyunca Kongo topraklarındaki zenginlikleri sömüren, başta Belçika olmak üzere Batılı güçler, dekolonizasyon sürecinde Haziran 1960'ta bağımsızlığını ilan ettikten sonra

¹ Detaylı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt I-II, Genişletilmiş 13. Baskı, Alkim yayınevi, İstanbul, s. 231-236.

demokratik seçimlerle başa gelen yönetimin Sovyetler Birliği ile yakınlaşma girişimleri karşısında bu ülkeye askeri müdahalede bulunmuşlardır. Belçika'nın dışında, Küba krizinin alevlendiği günlerde ABD'nin de en son isteyeceği şey Kongo gibi zengin madenleri olan bir ülkeyi Sovyetlere terk etmek olurdu. Yüzölçümü İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya'nın toplamı kadar olan bu ülkeyi Moskova'ya bırakmamak için Amerika devreye girmiş ve tahmin edilebileceği gibi yönetim kanlı bir şekilde el değiştirmiştir.² Elmas, bakır, kobalt gibi madenlerin yanında özellikle uranyum yataklarının nükleer enerji ve tabii nükleer silah elde edilmesi bakımından stratejik önemi ve bunların satışından elde edilen gelir Belçika'nın zenginleşmesinde büyük rol oynamıştır.

Enerji alanında kendi kendine yeterli olmanın zorluklarından dolayı hemen her ülke enerji tedariki bakımından belli bir oranda dışa bağımlılık yaşamaktadır. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken husus dışa bağımlılığın ulusal bağımsızlığa zarar verebilecek, onu kısıtlayabilecek boyutlarda olmamasıdır. Türkiye açısından en çok tartışılan konuların başında petrol ihtiyacının yaklaşık yüzde 90 kadarını ve doğal gaz ihtiyacının hemen tamamını ithal etmek zorunda olmasıdır. Petrol ithalatını Türkiye bir noktaya kadar çeşitlendirmiş olsa dahi özellikle termik ve kinetik amaçlı tükettiği doğal gaz tedarikinde büyük oranda Rusya Federasyonu'na bağımlı hale gelmiştir. Bu konuda Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından tehdit oluşturarak siyasi yaklaşımlar Rusya Federasyonu nezdinde henüz ortaya konulmamıştır. Rusya, bu alanda dış dünya ile ilişkilerinde geçmişte başarılı sınav vermiş olduğu da söylenebilir. Soğuk

² Seçimle başa gelmiş olan Patrice Lumumba'nın yerine geçen General Mobutu ilk iş olarak ülkedeki Sovyet Büyükelçiliği'ni kapatmış, yerine Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatı CIA'in Afrika'daki en büyük temsilciliğini açmıştır. CIA'in eski Zaire şefi John Stockwell bu olaylara ilgili "Kongo ekonomik açıdan Amerika'yı çok ilgilendiriyordu" açıklamasını yapmıştır. CNN Türk televizyonunda Gürkan Zengin tarafından sunulan 6 Şubat 2002 tarihli "Editor" programında kullanılan metinden alıntılar içermektedir.

Savaş'ın bütün yoğunluğu ile yaşandığı, ciddi siyasi tartışmaların meydana geldiği yıllarda dahi Sovyetler Birliği Batı Avrupa'ya sağladığı doğal gazı siyasi bir koz olarak kullanmamıştır. Bu artı hanesine yazılacak bir tutumdur.

Ancak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yaşanan sorunlar arasında ulusal ve uluslararası güvenlik bakımından en önemli konuların başında eski Sovyet cumhuriyetleri olan Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan'da konuşlandırılmış olan ve nükleer başlık taşıyan füzelerin Rusya Federasyonu'na devri meselesi gelmekteydi. Kazakistan, topraklarında gerçekleştirilmiş olan onlarca nükleer deneme dolayısıyla bu silahlara karşı büyük toplumsal tepki olması sebebiyle, ve Beyaz Rusya da siyasi bağların kuvvetli olması sebebiyle sorun yaratmadan nükleer silahlarını Rusya'ya devretmeyi kabul etmişlerdir. Ancak, Ukrayna, hem Rusya ile yaşadığı Karadeniz'de demirli donanma gücünün nasıl paylaşılacağı konusu sebebiyle, hem de bazı Batılı siyasi analizcilerin önermelerinden cesaret alarak topraklarında bulunan nükleer silahları ve nükleer başlıkları Rusya'ya devretmekte oldukça diretmiştir. Bir ara Ukraynalı uzmanların Rus nükleer füzelerinin güvenlik kodlarını kırmak aşamasına geldiğinden dahi söz edilmekteydi. Bu dönemde Rusya Federasyonu Ukrayna'ya karşı siyasi tavrı ile sonuç alamayınca başka ülkelere karşı kullanmadığı enerji kartını kullanmak durumunda kalmıştır. Ukrayna'nın hem elektrik üretimi, hem de ısınma ve diğer amaçlı enerji kaynakları yüzde 90lara yakın oranda Rusya Federasyonu tarafından tedarik edilmektedir. Bu dikkatle değerlendirilmesi gereken bir gelişmedir.

Enerji kaynaklarına sahip olmak, yada onlar üzerinde kontrol sahibi olmak kadar, enerji tedarik/dağıtım yollarının güvenliğinin sağlanması ve bu konuda rol sahibi olmak da büyük önem taşımaktadır. Gerek Çin ve Japonya gibi ülkeler, gerekse Batı

Avrupa büyük oranda Basra Körfezi üzerinden dağıtımı yapılan Ortadoğu petroleri tüketmektedirler. Bu arz yollarının güvenliği çok kapsamlı askeri güç ve planlama yeteneği gerektirmektedir. Sovyetler Birliği'nin Körfez bölgesine inmesini engellemek ABD'nin ve dolayısıyla NATO'nun en ciddi muhtemel planlarını içermektedir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra tek küresel güç olarak kalan ABD bu konuda rakipsiz bir konudur. BU sebeple ABD'nin bölgeye yönelik uyguladığı politikaları devletler değerlendirirken ve tavırlarını belirlerken, olumsuz senaryolar durumunda (ABD'nin başarısız olması) kendi enerji ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı konusunu dikakte almaktadırlar. Örneğin büyük oranda Körfez petrolüne bağımlı olan Japonya'nın sadece 60 günlük stratejik rezervi bulunmaktadır.³ Batı Avrupa'da bir çok ülke için durum benzer şekildedir. Fransa'nın ABD politikalarına en fazla ses çıkarmasının arkasında tarihsel ve siyasi bir takım sebepler yanında enerji ihtiyacının yaklaşık yüzde 75 kadar bir miktarını nükleer enerjiden, ve petrol ve doğla gaz ihtiyacını da büyük oranda eski sömürgesi Cezayir'den sağlıyor olması sayılabilir.

Bu sebeple, enerji kaynaklarına sahip olana ülkelere bağımlılık kadar, söz konusu kaynakların tedarik yollarını kontrol eden ülkelere bağımlılık da dikkate alınması gereken bir husustur. Aynı konuda önem verilmesi gereken bir diğer husus, özellikle tedarik yollarının 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası girilen uluslararası ilişkiler ortamında en önemli güvenlik konularından birini teşkil edeceğidir. Dikkate değer imkan ve kabiliyetler geliştirilen ve dünya çapında küçük hücreler halinde örgütlenmiş olan devlet-dışı aktörler yeryüzünde hemen her istedikleri noktada büyük bombalı saldırılar gerçekleştirme yeteneklerini maalesef kanıtlamış durumdadırlar. Bu

³ Japonya'nın Ankara Büyükelçisi ile yapılan sohbet sırasında ifade edilmiştir. Japon Büyükelçilik Rezidansı, Kasım 2002, Ankara.

gurupların petrol ve doğal gaz üretim alanlarına, rafinerilere ve dağıtım şebekelerine yapabilecekleri saldırılar adeta kabus senaryosu olarak değerlendirilmektedir. Faaliyetlerini özellikle Suudi Arabistan üzerinde yoğunlaştırdığı anlaşılan El Kaide örgütünün yakın gelecekte bu tipte büyük çapta saldırılara girişmesi olasılığı ciddiyle değerlendirilmeli, ve böyle bir saldırı gerçekleştiği takdirde enerji kaybıklarının kullanılmasındaki zorunluluklar gözden geçirilerek gerekli önlemler alınmalıdır.

Türkiye gibi farklı cephelerde farklı ülkelerle farklı sebeplerle gergin ilişkilerde olduğu bir dönemde örneğin Suudi Arabistan'da, Cezayir'de yada Rusya Federasyonu'nda petrol yada doğal gaz yatakların, yada ulaşım yollarına yapılabilecek bir saldırının tedariki aksatmasının toplumun ve devletin tüm kesimlerinin ve tabii Ordumuzun bundan nasıl etkilenebileceği konusunda olasılık planları üzerinde çalışılmalıdır. İçinde bulunduğumuz dönem, devletler arasındaki ilişkilerin benzer süreçlerde devam etmesinin yanında devletlerle devlet-dışı-aktörlerin mücadelesinin de alevlenerek süreceği bir dönem olacağı öngörülmektedir. Bu sebeple, nerede olduğu, imkan ve kabiliyetlerinin neler olduğu, amaç ve hedeflerini nasıl tespit ettiği ve nasıl motive olduğu tam olarak tespit edilemeyen ve din faktörü yada mistik düşüncelerin hakim olması, akılcı hesap kitap yapma ortamının bulunmaması sebebiyle klasik yöntemlerle caydırılması mümkün olmayan bu gibi guruplarla mücadelede klasik yaklaşım ve araçlarla başarılı olmak ve ulusal ve uluslararası barış ve güvenliği korumak mümkün olmayabilir. Bu olası gelişmeler karşısında enerji güvenliğinin sağlanması konularına farklı bakış açılarıyla yaklaşmak gerekmektedir.